

Guy Hermet

LES COMMUNISTES EN ESPAGNE

Librairie Armand Colin 1971. str. 238

»Kad bi javnost samo znala koje su sve već ličnosti Francova režima prošle kroz moju sobu«, rekao je još nedavno generalni sekretar Komunističke partije Španjolske, a nama je poslužila kao kontrapunkt umjerenoj političkoj analizi koju mislimo da daje knjiga Guya Hermeta, francuskog politologa. On se zaista stavio u nezavidan položaj objavljajući uz historijski aspekt i prognoze o budućem putu Španjolske. Kako je knjiga bila na kušnji pet godina, i nakon toga što se pojavila i u engleskom prijevodu, sada čitajući je i u isto vrijeme raspoložujući novim podacima i događajima i imajući u vidu najnovije događaje možemo ustvrditi da je ona ovu kušnju sa sigurnošću izdržala. Doduše, Hermet je prije nekoliko godina Komunističkoj partiji Španjolske pridavao politički realitet unutar mnoštva jednako tako intenzivnih političkih realiteta španjolske ljevice egzila i podzemlja i njegove su slutnje o njenoj budućoj ulozi veoma umjerene, ali one su se ipak gotovo u cijelosti potvrdile.

I dok svijet za Španjolsku i Španjolska za sebe očekuju krupne promjene, posebna je pažnja usmjerena na djelatnost, poziciju i program KP Španjolske, odnosno program demokratskih snaga u čijim se redovima izdvaja

koordinirano i organizirano nastupanje Komunističke partije. Tom programu Hermet je posvetio priličnu pažnju, i rezerve, no mi ćemo još reći nešto o generalnoj Hermetovoj ocjeni programa. Program o kojem je riječ i koji je iznenada postao predmetom pažnje međunarodne političke javnosti, a posebno međunarodne ljevice, relativno je skroman i ostvarljiv, no upravo zbog svoje fleksibilnosti on budi nadu i diskurse. Buduća vlada — ma kakva bila — treba da demokratizira prilike u zemlji, omogući slobodne izbore i referendum o monarhiji i dosljedno omogućiti sudjelovanje demokratskih snaga u vladi. I to bi bilo zapravo sve. Naravno, ako?! Ovog trenutka je zapravo zanimljivije analizirati porijeklo današnjeg stava Komunističke partije Španjolske prema političkoj budućnosti svoje zemlje. Treba, naime, naglasiti kao prvo, da je taj stav rezultat logične partijske geneze i dugog i napornog puta u formuliranju nedogmatske i specifične politike koja bi zadovoljila u isto vrijeme one koji su joj žrtvovali sva svoja stremljenja i čak živote, ali i one koji bi je trebali u skoroj budućnosti podržati. Sam Hermet nije baš sklon takvom stavu, ali ipak doprinosi upravo razvijanju spomenute teze

pružajući nam jednu od najkompletnijih knjiga o španjolskim komunistima. U njoj su obuhvaćeni događaji koji su se odigrali u posljednjim danima prosinca godine 1919. u Madridu, zatim dani Građanskog rata pa sve do pariških dana godine 1971. U tom praćenju puta partije Hermet često nije bio sklon praštanju pogrešaka uz ipak objektivno uočavanje i analiziranje rastuće kontradikcije unutar komunističkog svijeta. Kao vodeći francuski ekspert na području politologije on je svoju kronologiju obogatio analizom, koja nam daje gotovo više od nadasve poučnih događaja. Izdvojili bismo dva pitanja koja ovo djelo postavlja. Prvo, kako mislimo, nije interesantno samo politolozi- ma ili historičarima radničkog pokreta, a odnosi se na stvarni učinak djelovanja partije u prolongiranoj ilegalnosti. A drugo pitanje se odnosi na same Španjolce, komuniste ili ne, i ulogu Komunističke partije Španjolske, te njenih disidenata u različitim mogućim slučajevima koji nastaju nakon Franca. Bez obzira koliko su pojedini događaji potvrdili pretpostavke pisca, objektivnost i sveobuhvatnost njegova razmišljanja mogu nam koristiti u spoznavanju fenomena sadašnjeg španjolskog političkog trenutka, te nam njegova geneza može pokazati koliko je istinit i neslučajan. Budući da su mnoge oči uperene u KP Španjolske i posebno u njenog generalnog sekretara Carilla, knjiga postaje još korisnijom. Ovo originalno mišljenje sažeto prije nekoliko godina i nezavisno od sadašnjeg sticaja okolnosti još nam je potrebnije ako se želimo udubiti u sadašnje i buduće španjolske prilike, jer na njega nije mogla utjecati zarazna nada ljevice, koja u odsudnim trenucima, usudili bismo se reći, zaobilazi ponekad tvrdo- glave i njoj neprijateljske činjenice. Slika o Komunističkoj partiji Španjolske koju smo ovdje dobili nije ni konačna ni optimistična ali potiče na raz-

mišljanje. Prvo, načelno, o mogućnosti- ma i korisnosti takve politološke litera- ture, a drugo posebno, o dosljednostima jednog komunističkog programa suoče- nog s realnošću.

Hermet je današnju KP Španjolske prikazao kao razmjerno uspješnu pod- zemnu organizaciju, naglašavajući ugled koji imade u značajnim strukturama španjolskog društva, što je dakako čini *potencijalno* opasnom (za sadašnje špa- njolsko uređenje) masovnom politič- kom partijom. Hermet smatra da izme- đu bespravnih protivnika režima jedino borbeni baskijski nacionalisti mogu i- mati sličan stupanj kohezije. Pokazano je kako je diverzifikacija pokreta u Gra- đanskom ratu omogućila partiji da se napokon transformira od beznačajne organizacije relativno malog opsega u najbolje organiziranu i najuspješniju španjolsku lijevu snagu. Nesigurnost i nesloga ostalih partija, tadašnjih nje- nih saveznika, disciplina u samoj Parti- ji, njena pragmatička težnja za vlašću, podrška Sovjetskog Saveza i dr. omogu- ćili su komunistima da osiguraju naj- značajniju ulogu u republikanskoj Spa- njolskoj. No politika i položaj koji je imala i koji je poslužio ciljevima za vri- jeme rata, izazvali su i dugotrajno ne- povjerenje među opozicijskim snaga- ma poslije rata kada je već Falanga pobijedila. Nastojanje Komunističke partije Španjolske tada da okupi opozi- cione snage pod svojim vodstvom nije bilo razbijeno samo neslaganjima u taktici borbe već i dubokim sumnjama o partijskim budućim ciljevima. Te sumnje mogu i sada biti aktualne, nai- me malo je u knjizi rečeno jesu li one opravdane ili ne, no praktično je partijska poslijeratna politika ostala opre- znom i pragmatičnom. Partija se odri- će dolaska na vlast silom, i uopće sva- kog nasilja kao puta ka vlasti i teži umjesto toga potkopavanju povjerenja u Francov režim. Ponekad ona surađuje s radikalnijim katolicima i zajedno s

njima se infiltrira u »sindicatos« radi stvaranja masovne baze u radničkoj klasi koja bi bila sposobna za štrajkove. Odricanje od dolaženja na vlast nasilnim putem, što bi se moglo smatrati i realizmom, Hermet ne ocjenjuje kao realizam već naprotiv smatra da je Partija tom svojom »odlučnošću da učini sve za pobjedu socijalizma na miran način u parlamentarnim okvirima i da osigura socijalističku budućnost Španjolske koja mora doći bez krvi, bez građanskog rata ili ustanka« (citiramo prema tekstu »Bilansa dvadesetogodišnje fašističke diktature...« Limoges 1959) — pokazala neodlučnost i izazvala formiranje disidentskih grupa koje odbacuju sadašnje njene poglede, gnušajući se njene mlakosti i oportunitizma.

Uspirkos neporecivoj originalnosti koju pokazuje u određenim aspektima (a to objašnjava porast interesa za španjolske komuniste u današnje vrijeme) KP Španjolske se po Hermetovu mišljenju sa svojim općim ideološkim stavovima ne razlikuje bitno od drugih zapadnih komunističkih partija. Podrazumijevajući da se prelazno socijalističko uređenje odigra u okvirima »suradnje između različitih socijalističkih partija« kako piše Alvarez u jednom svom članku 1970, partijska vodeća ali ne više dominantna uloga, bila bi tada da nastavimo Carillovim riječima da »podupire akciju koju smatra ispravnom i da analizira sugestije drugih partija i grupa u zajedničkom radu na sintezi mišljenja«.

Odnosi sa Sovjetskim Savezom drugi su razlog raspru i pojavi mnoštva disidenata. Od čehoslovačkog proljeća 1968. veći dio partije težio je odbacivanju sovjetskog tutorstva — a ta tendencija je bila i povećana službenim kontaktima španjolske i sovjetske vlade. Vrijedno je spomenuti da se KP Španjolske zadržava mnogo više nego francuska ili talijanska KP na lekciji Čehoslovačke. Carillo i Diz 1969. ističu da

je u Čehoslovačkoj »socijalizam doživio preporod povećanjem političkih sloboda« te da će i španjolski put ka pobjedi i izgradnji socijalizma biti temeljen na razvitku političkih sloboda.

Mislimo da u tim generalnim pitanjima kako doći na vlast, nasiljem ili mirnim putem, i u kakav se odnos postaviti prema Sovjetskom Savezu slabi Hermetova politička analiza te što se tiče drugog pitanja čak mislimo da izostaje pravo objašnjenje događaja. Međutim, osnovni dio programa KP Španjolske se ne bavi njenim konceptom socijalizma već političkim pripremanjima u prelaznom periodu. Postojanje Francove diktature pretpostavljalo je pitanja koja u stavovima španjolskih komunista nisu izgledala nimalo slična razmišljanjima u legalnim partijama zapadne Evrope. Kao i francuski i talijanski komunisti, španjolski komunisti smatraju da je jedini put u socijalizam onaj postupni. Bitno je da KP Španjolske prije uspostavljanja socijalizma u svojoj zemlji podrži promjene demokratske buržoaske revolucije koju liberalna monarhija i druga republika ne mogu provesti s uspjehom, a koje su danas gotova činjenica u svim susjednim zemljama. Slažemo se sa Hermetom da je u tome pogledu KP Španjolske izrazito originalna i neortodoksna. U tom smislu, nekoliko je puta KP Španjolske dala do znanja da će podržati svaku buduću vladu koja ne bi imala samo formalne, konstitucionalne premise, čak i ako komunisti ne bi bili pozvani da se pridruže. Jedini uvjeti suradnje bili bi uspostavljanje političkih sloboda bez diskriminacije i totalna amnestija, te izbori na temelju općeg prava glasa za konstituirajući Cortes.

Hermet je ekonomski i socijalni problem koji je postavila KP Španjolske kao program u prelaznom periodu antifeudalne i antimonopolističke demokracije okarakterizirao kao umjeren i realističan, kao i njen politički i konsti-

tucionalni program. No on naglašava da ovdje nema govora o nekoj fundamentalnoj promjeni ekonomske strukture, mada misli da ima novosti te kao takve navodi ograničenu agrarnu reformu, uvođenje demokratske radničke kontrole u najvećem broju javnih i privatnih poduzeća te nacionalizaciju ključnih sektora ekonomike. Te nacionalizirane sektore sačinjavale bi banke i drugi izvori kapitala, rudnici, teška industrija i većina industrijskih monopola. Oni bi mogli egzistirati uz istovremeno postojanje privatnog sektora koji bi se sastojao od većine nenacionaliziranih poduzeća budući da nisu monopolističkog karaktera. Agrarna reforma bi samo djelomice zadirala u poljoprivredni sektor. Nacionalizirani sektor pun je po Hermetovom mišljenju dvosmislenosti. Program pretpostavlja da će nosilac upravljačke funkcije biti država i udruženi radnici koji imaju pravo da participiraju u donošenju planova i organizaciji proizvodnje. Također po programu »nacionalizacija treba biti provedena bez predrasuda prema interesima dioničara koji mogu i dalje primati dividende od svojih dionica dok ne budu otkupljene« kako to formulira Carrillo u »Što poslije Franca?«. Hermet smatra zaista nejasnim da li će se najveća poduzeća nacionalizirati po toj formuli s ciljem da im se oduzme »politička hegemonija koju sada uživa monopolni kapital« i da li će se oni prisiliti na borbu za dominaciju u međuigri partijskih politika u potpuno novim uvjetima u kojima i ostale društvene klase i slojevi također imaju svoje političko oružje. Međutim, bilo kako bilo, zaključuje Hermet, program posebice uglavljuje da nije u pitanju likvidiranje »kapitalističkog vlasništva« već samo feudalnih monopola. Tako bismo u nedogled mogli nastaviti dijalog koji Hermet vodi s Carillovim programom. Hermet nadalje smatra da uprkos svom fleksibilnom programu, KP nema mnogo iz-

gleda jer je u ponuđenim rješenjima sadržano mnogo onog što je moguće ostvariti i pomoću tzv. političkih udruženja u samoj zemlji, gdje bi dio vladajuće falange mogao i evoluirati u tom pravcu.

Sve to su međutim samo rasprave. Interesantni i vredniji dio ove knjige za nas je svakako rasprava o popularnim predodžbama o KP Španjolske u samoj Španjolskoj, i analiza uloge koju ima doktrinarni antikomunizam u legitimizaciji i podršci sadašnjeg uređenja. Šteta što se nije išlo dalje u sistematskiji komparativni napor i raščlanjivanje odnosa različitih društvenih grupa unutar režima prema KP Španjolske. Malo je učinjeno npr. da se točno ustanovi u kojem opsegu i među kojim grupama je režimska antikomunistička propaganda zaista ozbiljno shvaćena. Takvo istraživanje bi možda nešto odgovorilo na enigme budućnosti, no s obzirom na problem vjerodostojnih izvora a i određene diplomatske opreznosti samog pisca više se vjerojatno nije moglo učiniti. Mislimo da knjiga uopće nije uspjela ocijeniti koji su potencijalni slojevi španjolskog društva koji bi mogli biti orijentirani na KP i na rizik, dakako. Prema Hermetu otuđena od zemlje, pod pritiskom ilegalstva Partija je otuđena i od stvarnog političkog života ili političkog vegetiranja zemlje.

Mi relativno malo znamo o ovoj granici međunarodnog komunističkog pokreta, a budući da knjiga sadržava veliki broj korisnih podataka, bibliografija i slično, iako se ne može smatrati definitivnom u prosudbi, ipak je veoma vrijedna. Možda su najvrednije mada nedorađene hipoteze koje se odnose na rad političkih partija u opoziciji, u ilegalnosti pod autoritarnim režimima, no to bi već zahtijevalo širu raspravu na drugom mjestu.

Dakle, zaključimo i opet na temelju ove knjige da za političku spoznaju revolucionarne političke borbe i još dalje

spoznaju političkog u njoj ima nade jer je ona upućena na zadane povijesne uvjete, na revolucionarnu taktiku, na neporecivo zajedništvo u orijentacijama i najrazličitijih revolucionara. Spoznaja napokon i može proizaći iz mnogoznačnosti tih programa, uvodeći i samu sebe u onaj proces koji želi pokrenuti kod čitaoca, proces nastavljenog pokušaja tumačenja događaja, koji nezaključivo dalje stvaraju nove stavove i vode u otvoreno. U mnoge varijante dehumaniziranosti spada i politika čiji su isključivi sadržaj programi i platforme. Zato nas disonantnost nekog programa krivo uznemiruje jer dublje usađena disonantnost je vjernija stvarnom političkom događanju od skladne ishitrenosti koja nema veze s okolnostima. Pobuna jednog programa, ali i pobuna njegovih nosilaca — komunisti istovremeno se usmjeruje unazad te postaje i razaranjem tradicije. No dokaz kvalitete nekog političkog pokreta i nekog političkog programa jest i unutrašnja dosljednost u težnji za iznalaženjem puta u zbilji, te sama *vlastita zakonitost najsmjelijih trenutačnih odstupanja*. Sve to smo prisiljeni da kažemo budući da Hermet mada ne odriče programu KP Španjolske originalnost, neprestano zadržava rezerviran stav pogotovo što se tiče dosljednosti.

Mi bismo rekli ono što se Hermet nije usudio, da je uloga Carillova u tome da nas dezorijentira. Iako je Carillo

nasljednik mnogih revolucionarnih tradicija koje su rovale po Španjolskoj, za njegove namjere one više nisu uopće značajne. U tom smislu uloga KP Španjolske je možda ipak bitno nova, pa iako se zaista nije ništa desilo osim »sivog režima« kako je to Hermet pretekao 1971. riječima »Te minimalne promjene bi sve zajedno, ako se nikakav ozbiljni incident ne dogodi, u sljedećih nekoliko godina, etablirale autoritarni režim s demokratskom fasadom u maniri orelanista. Takav »sivi režim« s mladim monarhom kao svojim simbolom, maglovito liberalan i bliz stilu kršćanskog socijalizma Alberta de Muna bio bi također spreman osloniti se na armiju. No armija bi čini se u budućnosti slijedila u većoj mjeri ideje konzervativnog dijela tehnokracije. Pod takvim režimom stvarna vlast bi ostala u rukama vlade koja bi se malo razlikovala od posljednjih Francovih ministarstava«. I tako dalje. Monarhija je zaista i proglašena. Nije se prevario, no to još nije kraj. Posljednji događaji u Španjolskoj ipak nude jedan neproziran sadržaj kako što se tiče sudbine zemlje tako i buduće uloge KP Španjolske — a posebno političke i društvene carte d'identité njenog vođe Carrilla.

To smo zabilježili na marginama ponovo aktualne knjige »Komunisti u Španjolskoj«.

Jasna Petric

Zarko Puhovski

»INTERES I ZAJEDNICA«

Biblioteka »Razlog«, izd. »Liber«, Zagreb 1975. g.

Potkraj 1975. godine u sveučilišnoj nakladi »Liber« (biblioteka »Razlog«), objavljena je knjiga Zarka Puhovskog: »Interes i zajednica«. Knjigu sačinjava devet poglavlja — već ranije (od 1970—1973) u različitim našim časopisima i emisijama objavljenih tekstova. Suvršena je, međutim, autorova bojazan, implicitno sadržana u uvodnoj bilješci, da bi se možda moglo učiniti kako knjizi nedostaje kohezivna ideja, smisleno vezivno tkivo. Naprotiv, svakom pažljivom čitaocu (biti »pažljiv« ovdje znači koliko biti dobronamjeran, toliko, i možda još više, uložiti intelektualni napor u slijeđenju autorove misli) s razlogom će se učiniti da su ranije publicirani tekstovi sastavni dijelovi jedne logičke, već prije misaono oblikovane cjeline.

Svakoj vrijednoj knjizi koja se hoće prikazati (znanstvenoj, stručnoj ili široj javnosti) čini se nepravda. Ponajprije, stoga što se takvu knjigu ne da prikazati; ona prikazuje, pokazuje, kazuje samu sebe. Treba je, dakle, čitati. To se, u punom smislu, odnosi i na knjigu Zarka Puhovskog »Interes i zajednica«. I stoga nam nije nakana da je prikazujemo, već da pokušamo biti s njom u dosluhu, u razgovoru. Ova je knjiga, u svakom pogledu inspirativna

za to. Ona nudi razgovor i potiče ga. I van svake je sumnje da će biti toliko razgovora, koliko knjiga bude imala pravih čitalaca, istinskih sugovornika čiji će intelektualni senzibilitet biti u suzvučju s autorovim.

Ako kažemo da je to »otvorena knjiga« (a ona to jest i mislimo da je to njena temeljna vrijednost), onda time želimo reći, da je gotovo na svakoj stranici prisutna otvorena »igra mišljenja«. Puhovski se igra na »zadanu temu«. On neće okvire i stroga pravila. Kod njega nema shema i gotovih zatvorenih sistema: ništa još nije apsolvirano i sve je otvoreni prostor za novu igru, za novu pustolovinu mišljenja. Tako nam autor uvijek ostavlja prostor i daje poticaj za misaonu suigru.

Bilo bi, međutim, sasvim pogrešno iz ovoga izvući zaključak, kako knjizi manjka teorijska dosljednost i »logička strogost« u misaonom razmatranju. Naprotiv, njezina je vrlina, koju treba posebno istaći, upravo minuciozno »brusjenje kategorija«, logička koherencija i tematska određenost (određena samim naslovom knjige). Promišljajući iz različitih aspekata zajednicu i interes, Puhovski uvijek i u svakom pogledu implicira pitanje *da li je i kako je zajed-*

nica moguća. Zajednica kao način da se, ne gubeći na individualnosti, bude skupa. Različiti pojavni oblici zajednice uvijek su veća ili manja izopačenja izvornog oblika zajednice kao *ljudske potrebe za zajedništvom* (ne za pukom skupnošću). Varirajući osnovnu temu zajednice, autor nikada ne gubi iz vida ideal zajednice, njezino iskonsko (iskonsko po čovjeku) značenje kao *kriterij* u svom promišljanju različitih manifestacija (posebnih) interesa, koji rastaču zajednicu u njezinu nukleusu — u čovjeku. Njezino istovremeno i ponovno uspostavljanje moguće je samo na prinudan, zaobilazan način — pomoću političkog medija.

Ako je filozofija mišljenje već dogođenog, onda i misaono razmatranje zajednice ne može mimoići razmatranje fenomena politike. Stoga nije slučajno što su svi veliki mislioci bili (i) mislioci politike. To, međutim, ne znači da je samo pitanje filozofije politike neprijeporno. I Zarko Puhovski, gotovo u svim priložima, na ovaj ili onaj način, propituje mogućnost same filozofije politike. Zašto je filozofija politike uvijek u pitanju? Filozofija općenito, svojom temeljnom usmjerenošću prema istini kao totalitetu, u stajnom je suglasju i suzvučju s općenitošću. Politika je, pak, određena, ili bolje; utemeljena u partikularitetu, u posebnom interesu (egzistira samo na privatnovlasničkom kao posebnom, odvojenom, suprotstavljenom, rastačućem, a kao lukavstvo uma da od posebnog čini općenitost, samo je fikcija i iluzija te općenitosti (zajednice). Stoga je uvijek prisutna mogućnost da filozofija politike bude ovisna o epohalnim ograničenjima određenja, ustanovljenja i praktične tehnologije politike, da na ovaj ili onaj način, progovara o interesu i pozadini političkih teorija i političkih događanja.

Ta prisutna mogućnost imanentnih ograničenja »predmeta« filozofije poli-

tike ujedno je i trajna opasnost koja vrebava misao: da dijeli sve zablude i ograničenja politike — da bude njezinom apologijom.

Stoga je filozofija politike moguća (ako je uopće nekako moguća) kao *kritika djela politike*. I nije slučajno što Puhovski tu misao ističe u samom naslovu prvog poglavlja. Razmatrajući samu kritiku na razini kategorijalne analize (što se u nas obično ne čini, kao da je već samo sobom jasno što kritika jest!), autor ustvrđuje neobjektivnost kritike kao kritike, jer su njezine odrednice vrijednosti, što implicira i različita vrijednosna opredjeljenja kritičara. Kritičar sudi, prosuđuje, a kako nisu dani objektivno ni prosuditelj ni predmet prosudbe, to je i svako prosuđivanje subjektivno (ili je pak puko ponavljanje već prosuđenog). Kritika se prema djelu odnosi kao teorija prema praksi: riječ je naime o *suodnošenju*. Kao što je svako duhovno zbivanje već rezultat prakse tako i zbivanje duha hoće da bude materijalnim događanjem. Protuslovlje »djelatnika« i »promatrača«, pa i kad se iskazuje kao različiti svjetonazor, rezultat je *društvene diobe rada*. Tako je, naravno, i s politikom i s misaonim razmatranjem politike — kritikom politike. Svaka je, naime, teorijska pozicija, kaže autor, posljedak već dogođenog rada, konsekvencija onoga zbivanja, koje je u temelju proizvodnje života. Kritika je u biti teorijsko odnošenje prema praksi, ona, dakle, nadilazi samo teorijske »noga-re«, težeći da bude neka vrsta kopule koja se s teorijom odnosi, međutim, na *način prakse*.

Puhovski misli, da je politika onaj medij u kojem se relacija promatrača i djelatnika može učiniti smislenom. To »učiniti smislenom« ne znači međutim (što se nameće i iz samog konteksta), uklanjanje protuslovlja, već stajanje njihova podnošenja. Njihovu uklanjanju prethodi dugi proces ukidanja

diobe rada i privatnovlasničkog ustrojstva (političke) zajednice. Politika, uostalom, kao izraz »lukavstva uma« koji od posebnog stvara privid općega, »miri« i druge suprotnosti (a ne samo suprotnost promatrača i djelatnika) čineći smislenom njihovu (političku) koegzistenciju.

Prinudno i prividno zajedništvo, politička (ko) egzistencija, utemeljeni su na otuđenom radu. Takva zajednica, bez obzira na različitu političku kostimografiju i kozmetiku, egzistira ne na razlikama ljudi, već na razlikama među ljudima, na razlikama njihovih interesa utemeljenih na otuđenom radu i njegovim socijalnim konsekvencijama.

Na koji god način čovjek i zajednica jesu, oni su to po radu, po imanentnoj zakonitosti rada. Radikalno mijenjanje čovjekova odnosa prema radu znači i stvaranje uvjeta novog zajedništva. Jedino *interes rada* (nasuprot interesa privatnog vlasništva) nadilazi razdvojenost političkog i društvenog, nadilazi i svaki partikularizam kao egoizam i svaku mogućnost da učinak, rezultat rada bude bilo čiji do radnikov. Istinska je zajednica, dakle, moguća samo kao zajednica rada (radna zajednica, asocijacija slobodnih proizvođača).

Pitajući se za (ne) mogućnost socijalizma, autor pokazuje kako socijalizam i nije moguć kao *stanje i sistem*, već jedino kao pokret prema novom zajedništvu. Pokret koji preoblikuje čitavu jednu povijesnu epohu, ekonomski, politički i kulturno-socijalni preobražaj. Oblikovanje *sociusa* i *sociatesa*, društvenog čovjeka i zajednice.

Taj je preobražaj moguć samo uz *radikalno ukidanje privatnog vlasništva* (radikalno znači čupanje korijena svega privatnovlasničkom), jer su u odnosima privatnog vlasništva nemogući »epohalno organizirani odnosi drugarstva«.

Politika kao fenomenalni derivat privatnog vlasništva biva najmoćnijom so-

cijalnom silom za njegovo održavanje. Socijalistička revolucija, ne kao politički čin, već kao socijalni proces, ima da preokrene taj pravac djelovanja političke moći: ona mora rušiti odnose privatnog vlasništva. Preokreće se, dakle, u nešto oprečno samoj njezinoj prirodi! Politika umjesto izvanjske sile, postaje *moć samoga rada*. »Vraćanje« moći u samu strukturu proizvodnog procesa ukida postupno privatnovlasničku razdvojenost čovjeka i građanina, društva i države. U tome dugom, i svakako po mnogo čemu proturječnom procesu, »čovjek organizira svoje snage kao društvene snage«, ostvarujući svoju ljudsku emancipaciju (i) političkim sredstvima. Politički se boreći za političku emancipaciju, da bi uopće i mogao pomišljati na ljudsku, čovjek u svojoj djelatnositi već upitno tretira i medij u kojem se privremeno i sama borba vodi; slijedeći je korak, naime, bitno antipolitički; namjesto politike filozofije (ili filozofije kao nastavljanja politike drugim »oružjem« i obratno) na djelu je filozofija politike, ne više politika sama, pa ni filozofija politike zapravo (u klasičnom određenju), već u onom bitnom i izvornom, u smislu povijesnog kretanja samoemancipacije i svijesti o procesu koji neprestano traje. Emancipacija tako biva samoemancipacijom, praktičnom čovjekovom djelatnošću, *radom*. Samo se s obzirom na kategoriju rada može konstituirati zajednica koja bi nadišla historijska posredovanja izražena podjelom na državu i društvo. Samo tako, kaže Puhovski, moguća je zajednica koja bi se reproducirala po zakonima vlastite biti.

Društveno legalizirati ono što je u zakonitosti rada već sadržano, to je, ističe autor, smisao i sadržaj socijalističke politike, pretpostavka izgrađivanja novog zajedništva.

Usudujemo se ovu misao izdvojiti kao osnovni zaključak, svjesni da činimo nepravdu i autoru i djelu, koje je,

kao što smo to već istakli, misaono razigrano, pa tako izmiče svakom shematizmu i pretenziji da izrekne konačne sudove.

Reći ćemo na kraju još i ovo: u svojoj misaonoj razigranosti, u toj čaroliji riječi, autor ponekad posegne za nekom riječju, kovanicom, stilizacijom, koja toj igri, toj iskričavosti misli ne treba, štoviše, optereti je nespretnim »kostimom« i disonantnim zvukom. No svatko tko se otisne u avanturu misli (ne po onoj »čuti kao što misliš«, već po onoj »piši kao što misliš«) »osude« je na inovacije u mediju, na vla-

stitu slobodu u zadanom. Svatko je, naime, u mišljenju samouk. I možemo li uopće onda nekome prigovarati na odabranim »rekvizitima« i pravilima igre u mišljenju. Mislim da možemo na dva načina: ako se i sami nismo uključili u »igru«, pa izvana gundamo, ili ako nas igra ponese, pa hoćemo svoje sudioništvu u njoj označiti nekom objeekcijom. Možda je suviše reći da smo nastojali biti sudionikom. Time s većim zadovoljstvom ističemo vrijednost »*Interesa i zajednice*«.

Jovan Mirić

SAGLEDAVANJE KONTINUITETA REVOLUCIJE I AKCIJA PROGRESIVNIH DRUŠTVENIH SNAGA

(Veljko Milatović: »Tokovi revolucije«, Centar za aktualni politički studij,
Zagreb, 1975. godine)

I pored toga što se prije mjesec dana javila kao cjelina u izdanju Centra za aktualni politički studij iz Zagreba, knjiga Veljka Milatovića »Tokovi revolucije« svojom sadržinom nije nepoznata našoj široj čitalačkoj publici, pogotovu onim pomnijim pratiocima zbivanja u našem svakodnevnom društveno-političkom životu, i učesnicima tog procesa. Naime, knjiga sadrži tekstove koje je Milatović pisao u posljednjih nekoliko godina (tačnije od 1967. do 1975. godine) i koji su objavljeni u našoj dnevnoj štampi, ili periodičnim publikacijama, i intervjuje koje je Milatović u pomenutom periodu dao bilo kroz razgovore u redakcijama ili odgovarajući na pitanja pojedinih novinara. I pored svega toga ne može se oteti utisku da je izdavač stvarno napravio dobar potez sakupljanjem, kompletiranjem i objedinjavanjem tih tekstova koji su i danas veoma aktuelni i koji će, sigurno, biti značajna građa za potpunije i dublje sagledavanje stanja i problema u jednom periodu našeg samoupravnog socijalističkog razvoja i napora ulaganih na njihovom prevazilaženju. Zato će, bez sumnje, ova knjiga biti veoma korisna u organizovanju daljih političkih akcija, u stvaralačkom pristupu razrješavanju mnogih dilema.

Susreti s ovom knjigom, čak i onih koji su i ranije čitali ove tekstove, biće zanimljivi i korisni i zbog toga što se pruža mogućnost za cjelovitije i potpunije sagledavanje kontinuiteta revolucije i akcije progresivnih društvenih snaga.

Za sve tekstove koji su ušli u ovu knjigu karakteristično je da su se u momentu prvog publikovanja odlikovali aktuelnošću sadržine zbog konkretnog rasvjetljavanja određene društvene problematike, koja je vremenom bila prevazilažena kao problem koji je riješen akcijom samog društva ili iskrsavanjem nove društvene problematike kojom se mora baviti sam autor i društvo, uostalom. Knjiga je očevidno impuls političkog rada angažovane ličnosti. U njoj se — bar tako se doživljava — javljaju u jedinstvu politika i publicistika. A da je, naročito u socijalizmu, publicistika u isto vrijeme i politika, odnosno da se publicistički rad nužno mora ispoljavati i ostvarivati i kao politički rad, jasno je i neizbježno već zbog činjenice da se socijalistička praksa ne može shvatiti odvojeno i nezavisno od teorijske prakse, tj. bez misaone aktivnosti koja anticipira ili osmišljava konkretnu društvenu aktivnost. No, i pored te činjenice, koja je

jedan od zakona društvenog razvoja, socijalistička praksa se ni kod nas ni bilo gdje drugdje u svijetu ne javlja u savršenom jedinstvu prakse i politike. Neslaganje između njih je takođe u izvjesnom smislu objektivno i neminovno, jer je u prirodi društva i čovjeka ne samo da učvršćuju i reprodukuju sadašnjost, što znači da se zadržavaju u okvirima postojećeg, rutinski ostvarujući i zadovoljavajući egzistencijalne zadatke i potrebe. Ova druga strana stvari, koja po definiciji nije ništa drugo do poziciono egzistiranje, ili odbrana postojećeg, u socijalističkoj praksi je prisutna u toliko u koliko je karakter političkog života manje revolucionaran i manje demokratski, jer se samo u nerevolucionarnoj klimi ugnježđuje lijena misao i samo u nedemokratskim društvenim odnosima nepodstiču i neafirmišu stvaralačke ljudske potencije, pošto se i ne želi stvarati ništa drugo do situacija u kojoj sve ostaje kako jeste, tj. u kojoj mogu bezbjedno da egzistiraju stečene pozicije.

Iako su prostori interesovanja veliki i dosta raznovrsni, Milatović uvijek veoma pažljivo i precizno formuliše svoj stav o aktuelnim i društvenim problemima, iznoseći svoja viđenja i opredjeljenja. Suština njegovih tekstova bila je u smislenim implikacijama koje su trebale da iniciraju društvenu akciju u određenom pravcu ili da pokrenu rješavanje određenih problema u duhu ustavnih odredbi, platforme ideologije Saveza komunista Jugoslavije i Kongresnih rezolucija.

Tek kada su se svi ti tekstovi našli zajedno u knjizi, može se steći predstava koliko se njen autor kontinuirano bavio određenim problemima iz različitih oblasti društvenog života, od mjesta i uloge SSRN-a i njegovog odnosa prema ostalim društveno-političkim organizacijama, izgradnje socijalističkog samoupravnog društva u našim uslovima, fenomena kulture i umjetnosti, do

privrednih kretanja, i drugih konkretnih postulata iz dotičnih sfera osvjetljavajući ih s više aspekata, od njihove društvene svrsishodnosti, do problema njihovog uklapanja u sve tokove samoupravnog organizovanja društva. Posebno su, čini se, zanimljiva njegova gledanja na probleme koji su na mnogim područjima života Socijalističke Republike Crne Gore bili prisutni u tom periodu. Činjenica je da je njima posvetio izuzetnu pažnju, ističući stalno potrebu osposobljavanja i organizovanja crnogorskog bića da bi se brže prevazilazila neimaština, skidao odijum teške prošlosti i sigurnim koracima išlo novim tokovima, novom maticom vremena.

Tekstovi Milatovićeve knjige su po tematskoj i problemskoj usmjerenosti organizovani u tri cjeline, tako da svaku grupu problema tretiranih u određenom odjeljku karakteriše jedinstven pristup i njihovo posmatranje s jedinstvenog aspekta. Takvo grupisanje se možda moglo izbjeći s obzirom na njihovo preplitanje i idejnu povezanost u jednu cjelinu koja veoma ubjedljivo osvjetljava politička i idejna pitanja u tom periodu našeg socijalističkog razvoja.

U prvom dijelu su tekstovi koji govore o kontinuitetu revolucije. U njima Milatović, pored ostalog, ističe najznačajnije i najpresudnije datume i događaje vezane za revolucionarnu borbu naših naroda, za stvaranje nove demokratske državne zajednice, za ostvarivanje načela bratstva i jedinstva, nacionalne ravnopravnosti i socijalnog oslobođenja. On veoma eksplicitno naglašava da su osnovni ciljevi revolucije obezbjeđivanje našeg samoupravnog socijalističkog razvoja kroz sve faze našeg razvoja, jer su progresivne snage, sa Savezom komunista na čelu, pravilno usmjeravale društvenu akciju i iznalazile rješenja koja su u datim uslovima najviše odgovarala interesima na-

še zajednice. Procesom decentralizacije, podružtvljavanjem vlasti i uvođenjem samoupravljanja, otvoreni su novi procesi i nove perspektive u razvoju našeg društva. Matica revolucije širi svoje tokove, uklanja prepreke i postaje snažnija, jača, bogatija... Milatović posmatra socijalističku revoluciju kao trajan proces koji nije vremenski determiniran i ograničen, već kao proces koji traje.

Najopširniji i tematski najraznovrsniji je drugi dio Milatovićeve knjige. Sam naslov poglavlja »O sadašnjoj etapi jugoslovenske revolucije — udruženom radu i socijalističkoj demokraciji« — predstavlja sintezu pitanja i problema kojima se autor bavio i kojima se i sada bavi. U ovom dijelu se opširno i kompleksno analizira privredna problematika i ukazuje na suštinu i ciljeve reforme. Milatović dosta prostora posvećuje i pitanjima vezanim za aktivnost svih činilaca na planu ostvarivanja privredne reforme, i metodima i oblicima rada. U ovom dijelu knjige obrađeni su problemi koji su se nametali u procesu društvene transformacije i to: ravnopravnost naroda i narodnosti u našem samoupravnom društvu, međunacionalni odnosi, kao i pitanja iz trenutaka kriza na »idejnom frontu« koja su iskrsavala prije XXI sjednice i Pisma Izvršnog komiteta i druga Tita. Ujedno to je i neka vrsta autorovog dijaloga s nosiocima slabosti s kojima je kasnije i SKJ raskrstio i obračunao se. Njegov stav o tim pitanjima je jasan, nedvosmislen: »Uvjeren sam, kaže on, da je jačanje ravnopravnosti jedan od ključnih faktora demokratizacije našeg društva... Nema dogovora ako se on gradi na nečijem diktatu...« U ovom dijelu se, u sklopu s ukupnim društvenim kretanjima, ukazuje na mjesto, ulogu i oblike organizovanja Socijalističkog saveza, na vođeu i avangardnu ulogu Saveza komunističara, na sukob samoupravljanja s eta-

tizmom, birokratizmom i drugim samoupravnim tendencijama i pojavama. Dosta je pažnje i prostora posvećeno informisanju kao značajnom faktoru u razvoju samoupravnog društva.

Ciklus tekstova o Crnoj Gori tematski je vezan za društvenu problematiku Crne Gore, bilo da se tiče njenog privrednog razvoja, prevladavanja privredne zaostalosti, kulturnog organizovanja i institucionalnog konstituisanja nacionalne kulture. Te tekstove karakteriše uska tematska usredsređenost na određene pojave i vezanost za datume. Knjiga se završava poletnim i nadahnutim tekstom povodom otvaranja Mauzoleja na Lovćenu.

Posmatrajući knjigu u cjelini može se zaključiti kako autor ne pothranjuje ambicioznu naučno-istorijsku perspektivu posmatranja odnosno problematike, u čijoj obradi i nije korišćen naučni instrumentarij, već su polazne osnove u razmatranju nekih pitanja (npr. fenomena nacije i međunacionalnih odnosa i pitanje državnosti), zasnovane na marksističko-lenjinističkim idejama, pa se tekstovi odlikuju praktičnom efikasnošću materijalizovanja određenih stavova u našoj samoupravnoj socijalističkoj društvenoj stvarnosti.

Autor je jednostavno angažovano politički djelovao, a djelujući tako i u tom smislu, javljao se i u publicističkom vidu. Viđenja sadržana u knjizi o kojoj se govori jesu viđenja revolucionarnog oka i odnose se na tokove revolucije, kako kaže i naslov knjige. A to što se dešava u tim tokovima, tj. »na tlu revolucije« nužno mora imati značenje i dnevnog i dugoročnog. Ako bi imala samo to prvo, onda bi vukla u politički pragmatizam i dogmatizam; ako pak samo drugo — vukla bi u ideologijski i teorijski spekulativizam. Shvatajući događaje u njihovu razvoju, Veljko Milatović je i to što je nastajalo kao sasvim konkretna i dnevna pojava podizao do opštijeg simbola.

Kako se određeni društveni problemi ne rješavaju lako ni brzo, to skoro svi tekstovi i ako su nastali u periodu koji je već iza nas, imaju draž aktuelnosti i praktične vrijednosti i koristi. Autor problematizira nova pitanja, izostravajući i kritički analizirajući sve ono što je u datom trenutku iz određenih razloga, ili bez razloga, postalo diskutabilno. Pažljivim čitanjem knjige lako će se zaključiti da je autorovo čak strastveno insistiranje na afirmaciji posebnog inspirisano i uslovljeno neophodnošću ne da se to posebno razvija u nedijalektičkoj samostalnosti, već da se afirmacijom i podizanjem svih dijelova jedne zajednice do nivoa cjeline te zajednice, do cjeline njenih interesa, postigne i afirmiše upravo jedinstvo i sva iskušnja koja smo do sada imali, a pokazala su punu opravdanost i neophodnost takvog gledanja i takvog pristupa odnosima u okvirima naše višenacionalne socijalističke samoupravne jugoslovenske zajednice. Naučna dubioznost analitičkog zahvata odnosno problematike u Milatovićevoj knjizi, kao i čitava knjiga dobila bi više u svojoj analitičnosti i naučnosti, kao cjeli-

na, da su izostavljeni neki i suviše decidirani praktično svrsishodni tekstovi koji su ponekad i datumski prigodni, ili jednostavni. Neosporne vrijednosti knjige su u njenoj korisnosti za čitaoca, obavještajnosti i u tome što njeni tekstovi sadrže svježinu autorskog doprinosa svestranijem, dubokom i istinskom shvatanju i razumijevanju procesa u razviku našeg društva.

Najkraće, knjiga Veljka Milatovića »Tokovi revolucije« zbog aktuelnosti problema koji se u njoj daju, kompleksnosti u obradi pojedinih pitanja, obilja podataka koji ilustruju društvena, politička i idejna kretanja, naponi i usponi u jednom značajnom periodu našeg razvoja, sadrži i kritički odnos prema nekim shvatanjima i pojavama koje se mogu brže prevazilaziti, zatim jedan neusiljeni način kazivanja, formira uvjerenje da je naša politička publicistika dopunjena značajnom građom iz naše savremene društvene problematike. Ova knjiga će korisno poslužiti i onima koji na planu potpunijeg sagledavanja društvenih i političkih kretanja u nas imaju ozbiljnije ambicije.

Vukić Bulatović

Antonio de Figueiredo

PORTUGAL: Fifty Years of Dictatorship
Penguin Books, str. 261

London 1975.

Revolucija karanfila skrenula je iznenada pažnju svjetske javnosti na Portugal, koji je inače dugi niz godina bio smatran uz Španjolsku kao najstariji i najsnažniji bastion fašizma. Ta promjena režima i fašističkog društveno-političkog i ekonomskog sistema, koja je bila izvedena brzo i u početku bez velikih potresa, otvorila je naknadno mnoga pitanja o prošlosti Portugala, njegovom kretanju i perspektivama razvoja. Kao i u svim situacijama kad se radikalno ruši staro i stvara novo nedefinirano i nepoznato, poznavanje prošlih karakteristika i sadržaja može pomoći u traženju pravog mjesta u sadašnjosti i budućnosti.

Knjiga portugalskog autora Antonia de Figueireda, posvećena pedesetogodišnjoj diktaturi u Portugalu upravo je takva vrsta lektire koja daje obilje materijala o proteklim zbivanjima i pomaže u sagledavanju tekućih kretanja. Autor je knjige portugalski intelektualac, koji je živio u Portugalu i u Mozambiku, da bi od 1959. iskusio strahote salazarovskih zatvora i nakon bijega našao se u Velikoj Britaniji. Tamo je Figueiredo započeo publicističko-literarnu djelatnost javljajući se sa svojim prilozima na BBC-iju i u Guardianu.

Nakon svrgavanja diktature vratio se u Portugal i našao se u delegaciji Portugala u Ujedinjenim narodima, no privučen svojim literarnim sklonostima ponovno se vratio peru.

Središnje mjesto u Figueiredovoj knjizi zauzima portret i djelatnost Antonia Salazara koji je unio niz specifičnosti u opće odlike fašističkog razvoja i u povijest Portugala. Portugalska diktatura, iako je nastala u vrijeme prodora fašističkih ideja na evropskom tlu, imala je svoje specifičnosti u kojima je kao jedna od značajnih odlika bila dominacija osobe Salazara. Postupno se penjući prema vlasti taj kršćanski intelektualac i profesor financija jačao je svoje ovlasti da bi već tridesetih godina postao neprikosnoveni vođa kojem je sve ostalo bilo do kraja podređeno. Stalno povećavajući svoje ovlasti on je, kako to i pisac ističe, svojim kompetencijama formalno prešao sve tadašnje fašističke vladare jer su se ubrzo u njegovim rukama našle sve ključne pozicije državne vlasti: od vojske do financija.

Cjelokupna struktura državne organizacije stvarala se također na osnovi Salazarovih ideja, iako je u stanovitom smislu bila kopija ostalih fašističkih

država (posebno je bio snažan utjecaj fašističke Italije) ipak je Portugal težio stvaranju specifične »korporativne države«. Autor knjige s pravom posvećuje velik dio prostora tim portugalskim, odnosno salazarovskim specifičnim odlikama fašizma, prateći jačanje njegove osobne vlasti i refleksu u društveno-političkom i ekonomskom životu.

Iako se za pisca ne može reći da je marksist, on ispravno povezuje Salazarov uspon s općim razvojem odnosa u tadašnjem Portugalu, situirajući ga u okvirima onih snaga koje su trebale diktaturu i snažnog lidera. Tako je i Salazarov uspon pokazan kao logična posljedica stanja u Portugalu i težnji najbogatijeg, ali vrlo malobrojnog društvenog sloja, da zadrži svoje pozicije i onemogući bilo kakve promjene.

Zaplašeni mogućnostima korjenitih društvenih transformacija i poučeni građanskom revolucijom predstavnici portugalskog bogatstva zapazili su u Salazaru vještog i odanog političara, koji je zadojen svojim konzervativnim nacionalističko-kršćanskim idejama pružao jamstvo da neće skrenuti s puta. Stoga je i cjelokupna njegova vlast, koja je postupno bivala sve jača, bila zasnovana na pristanku skupine bogatih zemljoposjednika, bankara i industrijalaca, koji su dopustili i podržavali njegovo jačanje sigurni da im Salazar sa svim svojim institucijama uspješno služi. Upavo ta organska veza između kapitala i vlasti vrlo je plastično prikazana u ovom djelu, a potkrijepljena je nizom konkretnih primjera i podataka.

U skladu s tim uspostavljenim odnosom tekao je i proces jačanja portugalskog imperija, koji je Salazar nastojao obnoviti iz ekonomskih i političkih razloga. Kako to autor knjige kaže, to je bio pokušaj da se uz relativno skromna sredstva izvrši golema akumulacija, koja je naravno ostavila užasne

tragove bijede i siromaštva u portugalskim kolonijalnim posjedima. Kombinirajući te aktivnosti s vojnim i policijskim terorom, stvaranje i održavanje imperija potrajalo je relativno dugo, omogućavajući Salazaru dodatne prihode, koji su opet bili dalje investirani u skladu sa Salazarovim intencijama.

Najsiromašnija zemlja zapadne Evrope imala je u Salazarovo doba i najniži stupanj zdravstvene zaštite, obrazovanja i kulture, dok su s druge strane portugalska moćna tajna policija (PIDE), nekoliko drugih vrsta policije i vojska obilovale sredstvima za koja se nikada nije postavljalo pitanje granica.

Takav sistem političke organizacije čvrsto u rukama jednog čovjeka i izgrađeni sistem kontrole, pritiska i kažnjavanja uspjeli su održati dugi niz godina režim fašističke diktature.

Opisujući razvoj društva, privrednu i finansijsku situaciju zemlje pisac nikada ne zaboravlja istaknuti karakter vlasti i krajnje ciljeve kojima je ona služila. Pri tome on iznosi brojne podatke ekonomske prirode koji ilustriraju njegovu osnovnu tezu da je cjelokupni režim korporativne države bio zasnovan na klasnom ugnjetavanju najbrojnijeg siromašnog dijela stanovništva.

Zanimljiv je i dio knjige u kojem Figueiredo iznosi činjenice o portugalskoj neinkviziciji — sistemima mučenja i progona svih onih koji su: ili bili protiv režima, počev od pripadnika ilegalne i žestoko proganjane Komunističke partije Portugala, pa do onih intelektualaca koji nisu izražavali dovoljan stupanj suglasja s režimom.

Iako knjiga nije neka vrsta moderne političke povijesti Portugala, pisac je u težnji za pružanjem cjelovite slike tog specifičnog režima, koji se tako dugo uspio održati, istakao i osnovne elemente Salazarove vanjske politike.

Spretno lavirajući u predratnim i poslijeratnim uvjetima Salazar je uspio održati neizmijenjen Portugal. U španjolskom građanskom ratu on je zdušno pomagao Franca stavljajući mu na raspolaganje opremu, naoružanje i specijalni dobrovoljački legion. U godinama drugog svjetskog rata u želji da ne povrijedi svoje tradicionalno dobre odnose s Velikom Britanijom, Portugal, odnosno Salazar, proglašava neutralnost, koja je ipak i u ekonomskom, političkom i u obavještajnom pogledu bila znatno više na strani fašističkih sila, koje su uostalom po ideologiji Salazaru bile znatno bliže.

I veliki ratni finale u kojem su uništene najsnažnije fašističke države Salazar je dočekao kao neutralac koji se ipak nije mogao suzdržati da na dan Hitlerove smrti ne proglasi općenarodnu žalost u Portugalu i svim njegovim posjedima.

Nakon rata, iako na stanovit način izoliran zbog tzv. ratne neutralnosti, Salazarov režim je vrlo brzo osjetio političku konjunkturu koju je stvorio hladni rat. Čvrsto se stavljajući na stranu »slobodnog svijeta« u borbi protiv komunističkih ideja Salazar je uspio da se na Zapadu brzo zaborave svi »griješni i nesporazumi iz prošlosti« i da se Portugal aktivno uključi u NATO. Samim tim bilo je omogućeno dobijanje materijalne, moralne i političke podrške za daljnje održanje sistema u Portugalu i kolonijalnim posjedima.

U završnom poglavlju pod naslovom »kolaps« pisac daje sliku raspada Salazarove države i burnih promjena nastalih revolucijom karanfila. On isto tako ističe postojeće tendencije portugalskog razvoja, opisujući glavne karakteristike sadašnjih kretanja.

Radovan Vukadinović

VELJKO VLAHOVIĆ: »SVIJEST I STVARNI ŽIVOT«

»Svjetlost« — Sarajevo 1975. g.
Edicija: »Etos«

Prošlo je nešto više od godine kako je preminuo naš istaknuti revolucionar i teoretičar Veljko Vlahović, a najavljeni obimni izdavački radovi iz njegove bogate zaostavštine dobivaju sve jašnje konture. Tako je počeo pripremni rad na izdavanju njegovih sabranih, cjelokupnih djela, a nedavno je eminentni sarajevski izdavač »Svjetlost« u svojoj probranoj ediciji »Etos« objavio svojevrsan izbor iz djela Veljka Vlahovića pod nazivom »Svijest i stvarni život«; neki od radova u ovom izboru već su bili objavljeni, ali neke tek prvi puta susrećemo, te nam ova knjiga može poslužiti i kao svojevrsan uvod u svu slojevitost i dubinu Vlahovićeve promišljanja raznoraznih problema teorije i prakse samoupravljanja, tj. instruktivna je kao panorama svekolika Vlahovićeve stvaranja.

Sama knjiga podijeljena je u četiri cjeline: u prvoj se govori o smislu i biti SKJ kao avangardi i revolucionarnom biću radničke klase, te o zadacima SKJ u borbi za ostvarenje principa našeg socijalističkog samoupravljanja. Druga cjelina je u neku ruku najpoetičnija (jer to je teren koji Vlahovića najviše privlači i u kojem je on najviše svoj), usko povezana s problematikom iznešenom ili naznačenom u njegovom

ranijem djelu koje smo imali prilike upoznati »Revolucija i stvaralaštvo« (BIGZ — 1973), dakle ponovo su teme »revolucija« i »stvaralaštvo« dominantne; ukazuje se na njihovo dijalektičko prožimanje s osvrtom na teoriju i praksu samoupravljanja kao revolucionarnog i stvaralačkog napora i htijenja, na tragu izvorne Marxove misli. Treća cjelina je posvećena problemima međunarodnih odnosa u svjetlu našeg samoupravnog socijalizma, a posebno je aktualan tekst o problematici makedonskog nacionalnog pitanja, dakle o onome što i dandanas uznemirava neke dogmatsko-birokratske duhove našeg podneblja, a pogotovo one na širem, internacionalnom planu. Četvrta cjelina je izbor iz Vlahovićeve strasnog polemičkog angažmana i obračunavanja s različitim vidovima devijantnih pristupa radničkom pokretu i s najrazličitijim »korekcijama« (a u biti stvaralačkim nemogućnostima) integralne Marxove misli i ta, nazovimo je polemičko-dijaloška dimenzija njegova djela je pregnantno svjedočanstvo o njegovu svestranu angažmanu, nepristajanju na bilo koje i na bilo kakve kompromise, strasnoj borbi i stvaralačkom izgaranju za dosljedno osmišljavanje i ozbiljenje principa klasika marksizma-lenjinizma

u našoj teoriji i praksi, za što više ostvarenja i projiciranja humanosti, slobode i dostojanstva čovjeka kao ličnosti u izvornom i zreлом značenju te riječi. Odnosno, osnovna intencija Vlahovićeva stvaralačka i istraživačka tražnja, credo njegova promišljanja, spiritus movens njegova htijenja je borba, puna britke beskompromisnosti i oštine za dosljednu i autentičnu, revolucionarnu i stvaralačku, znači progresivnu, a u tom smislu i epohalnu misao. Zapravo, Vlahović inzistirajući da je revolucija najrelevantniji vid čovjekova stvaralačka preoblikovanja, konsekventno slijedeći misao klasika marksizma da će besklasno društvo biti »dovršeno bitno jedinstvo čovjeka s prirodom, istinska resurekcija prirode, ostvareni naturalizam čovjeka i ostvareni humanizam prirode«, naglašava da revolucionarno preoblikovanje »svijesti« samog čovjeka jest jedini mogući put na tragu »stvarnog života«, da mijenjajući sebe, čovjek mijenja i svoj svijet i svoje vrijeme i to je po Vlahoviću jedina alternativa koja stoji pred prometejski razapetim čovjekovim snagama, jedina mogućnost da poput mitskog Ikara poleti u visine beskrajnog čovjeku danas nepoznatih i neprokušanih, a tako nužnih prostora i vrijednosti, da radikalno transformirajući svoju svijest, preobražava samog sebe i svoje prostore, i tako neprestano bude u svome vremenu, za sva vremena. Ali, ako se ne vodi računa o tome da je izgradnja samoupravnih odnosa i društva dug i mukotrpan proces, »proces tegobe« (Gorz), u kojem se čovjek neprestano mora preispitivati i dokazivati, razvijati sve svoje potencijale u neprestanoj žudnji da se stigne s onu stranu privida i nužnosti, može se poput Ikara u svojoj neobuzdanosti i brzopletosti (ili čak možda umišljenosti?) suviše ustremiti u prostore tame nepoznatog i tada će neminovno platiti danak svojoj nepromišljenosti i survati se u po-

nore beznađa, zaboravljajući svoj pravi smisao i bit, a povijest radničkog pokreta puna je takvih nesretnih sudbi i upozorenja. Dakle, naglašava da je samoupravljanje bogatstvo neslučenih mogućnosti, ali apsurdna je iluzija prepuštiti se »povijesnoj nužnosti« (a zapravo stihiji) i vjerovati da će ostvarenje principa zrelog i stvarnog samoupravljanja »doći« bez čovjekova stvaralačka napora, bez žudnje za univerzalnim osmišljavanjem i bez revolucionarna nadahnuća, dakle bez aktivne i kreativne djelatnosti, mimo čovjeka. Naprotiv, Vlahović naglašava da čovjek mora biti svjestan sebe i svoje (ne)moći i u neprestanom stvaralačkom razvijanju i oslobađanju svih svojih potencijala, znajući koje se bogatstvo (ali i zamke) krije u prostorima njegove svijesti, njegova misaona horizonta, on treba kroz svakodnevnu borbu da se približava svojim snovima onome što Bloch naziva »konkretnom nadom«. Ili kako piše sam Vlahović: »Na svijest ljudi može se djelovati samo ako se sagledavaju uzroci koji dovode ili do deformacije svijesti ili do njenog jačanja, a to znači ako se razvija aktivnost koja neprekidno mijenja i bogati pojedinačnu i društvenu svijest. To je ujedno i put za izgrađivanje jedinstva mišljenja, jedinstva shvatanja i jedinstva u borbi za nova ostvarenja...«

Kada govori o čovjeku kao nosiocu revolucionarnog vrenja i htijenja, čovjeku kao subjektu revolucije i čovjeku uopće, Vlahović polazi od Marxove premise da je sloboda bit čovjeka (i nužnost kao kod Spinoze, ali i obaveza kao što tvrdi Hegel) i u tom svjetlu, »čovjek« — »revolucija« — »stvaralaštvo« su kategorije sudbinski povezane. Tu se i krije izvor i iskon sveg čovjekova nezadovoljstva i erosa za prihvatanje izazova povijesti i tu treba tražiti ishodište stava da je revolucija proširivanje horizonta stvaralaštva i put stvaranja nove društvene danosti. Na taj

način, najbolje se i upoznaje Vlahovićevo poimanje kulture (stvaralaštva) koje svoju osnovnu pretpostavku nalazi u napuštanju tradicije i ustaljenih shema o kulturi koje su u svojoj biti jedan od izvora klasnih struktura, ali odmah treba naglasiti da kod Vlahovića nije riječ ni o kakvom odbacivanju kategorijalnih tekovina kulture i imperativu konstituiranja apsolutno novih, ni o kome nezavisnih fundamenata (kao npr. što su za vrijeme i nešto poslije oktobarske revolucije tražili proletkultisti, futuristi itd.), jer već sam takav zahtjev bio bi apsurdan; nego upravo sva veličina i značenje Vlahovićeve misli kriju se u tome što on u skladu s autentičnom Marxovom mišlju zahtijeva kritičko prevladavanje tekovina kulture, a to znači, misliti i djelovati danas jest poštovati nadahnuća i orfejske uzlete humanista svih epoha i vremena, neprestano ih aktualizirati i stvaralački tumačiti i pomoću njih iznalaziti zametke novog doba i čovjeka, a sve u naporu utemeljenja jednog novog mišljenja, znači zbilje, s perspektivom zaborava svega onog nehumanog i neljudskog, da bi se na načelima novog poimanja i mišljenja stupilo u ono što Marx naziva »povijesno mišljenje«. Dakle, kultura postaje svoja, osmišljena sadržajno, a ne samo formalna, ako postajući sadržajem društvenih i proizvodnih odnosa pokazuje mogućnosti ponovnog vraćanja čovjeka samome sebi kao društvenom biću, te se na taj način pokazuje sudbinska povezanost stvaralaštva i socijalizma. Jer, kao što zemlja Anteju uvijek iznova daje snagu za nove napore i nove borbe, tako princip samoupravljanja, ne kao tek neki puki proglas ili pamflet, već zahtjev i nužnost radikalizacije svih postojećih odnosa i struktura, jest možda jedina moguća perspektiva i čovjek kao stvaralac koji je odgovoran za sebe i svoj svijet kroz teoriju i praksu samoupravljanja i u njihovim izazovima pronalazi

snagu za nove napore i skokove iz vremena u vrijeme humanog i istinitog.

Kada Vlahović govori o ulozi SKJ, on se približava Kardeljevu stavu da se samoupravljanje »u nas rodilo u vrijeme narodnooslobodilačkog rata i od samog početka je bilo jedno od faktora i oblika socijalističke revolucije«, tj. za Vlahovića SKJ je onaj faktor koji pokušava stvaralački osmisliti bitne povijesne mogućnosti radničke klase, ali se njegova uloga nikako ne može i ne smije poistovjećivati s partijama klasičnog tipa i sva revolucionarnost i avantgardnost SKJ ogleda se u razvijanju samoupravljanja, a njegovim razvijanjem jača i sam SKJ, tj. kako se kaže u Programu SKJ tu se i kriju mogućnosti da se »izmijeni svijet i ... ljudski život učini razumnim, sadržajnim i čovječnim za sve...«, dakle »stvarnim«. Za Vlahovića, samoupravljanje nije tek samo pars pro toto (dio za cjelinu) ili exceptio honoris causa (počasni izuzetak), već univerzalni angažman svih stvaralačkih i revolucionarnih potencijala i samoupravljanje kao mogućnost, put ka asocijaciji slobodnih proizvođača, oslobođenih od rada kao prisile, dakle kao »bijeg slobodi« (Fromm), izrasta do »planetarnih razmjera« (Axelos), kao izazov svijetu i totalitet esencijalnih dimenzija čovjeka. Polazeći od Marxove premise da će »oslobođenje radnika biti djelo samih radnika«, Vlahović na tragu ovog promišljanja, postavlja svoju maksimu: »Socijalizam, ne samo kod nas, već socijalizam kao svjetski proces, mora neminovno da se okrene čovjeku, da pođe od čovjeka. Ta neminovnost postaje zakon daljnjeg razvoja socijalizma. Od stupnja postavljanja čovjeka u središte borbe za socijalizam zavisi i uspjeh daljnjih narastanja socijalizma«. Upravo se u tome i ogleda humanizam Vlahovićeve misli, ali i kritički pristup samoj biti problema: čovjek na svome putu oslobađanja (samo-

oslobađanja), razvijajući, kritički preoblikujući svoj svijet, ali i samokritički se odnoseći prema svome djelovanju, a u želji ostvarenja »stvarnog života« mora težiti prekoračenju granica ograničenosti kako bi s onu stranu Leterijeke zaborava, sebe sama (svoj svijet i vrijeme) ostvario i osmislio i dopio na razinu onog što npr. dr Sutlić naziva »praksa rada kao znanstvena povijest«.

Dakle, Vlahović odbacuje marksizam kao zbroj dogmi i kanona smatrajući da je to misao naše epohe koja se kritički odnosi prema svijetu, ali i prema samoj sebi, te želi pokazati kako je samoupravni socijalizam teorijski i praktički odgovor radničke klase izazovima povijesti a sve u naporu iznalaženja modusa jednog »stvarnog života«.

Jaroslav Pecnik